

שחיטת עופות, דגים וחגבים

חלק א': אסיפת דגים וחגבים

פתיחה

פטור הדגים והחגבים משחיטה איננו דבר מובן מאליו, ויעידו על כך דברי המדרש (במדבר רבה, חקת יט):

הורה יעקב איש כפר גיבוריא בצור על הדגים שטעונין שחיטה ושמע ר' חגי שלח ואייתה.
אמר ליה: מנן הורית?
אמר לו: מהכא 'ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף', מה עוף טעון שחיטה אף דגים טוענין שחיטה.
אמר להו: ארבעוניה דילקי.

להלכה לא התקבלה עמדתו של יעקב איש כפר גיבוריא, ובגמרא אין כל זכר לדעה זו. עם זאת, יש בסיפור זה כדי לחדד את ההבנה שפטור השחיטה בדגים איננו דבר פשוט, אלא תופעה הדורשת טעם ומקור. כמו כן, יש בעמדה זו כדי לעורר את התהייה האם יש איזה תחליף לפעולת השחיטה שאותו חייבים גם להלכה לבצע בדגים. לשאלות אלו, ולשאלות הנגררות עמן, יוקדש החלק הראשון של המאמר.

שיטת רוב הראשונים – אין צורך במתיר

המקורות לפטור דגים וחגבים

הגמרא בתחילת פרק שני של מסכת חולין¹ (כז, ב-כה, א) מבררת באריכות את תוקפה ומקורה של שחיטת העוף. תוך כדי הדיון הוזכר בגמרא שדגים פטורים מן השחיטה, ומתוך כך מבררת הגמרא את המקור לכך:

דגים דלאו בני שחיטה נינהו מנלן? אילימא משום דכתיב 'הצאן ובקר ישחט להם אם את כל דגי הים יאסף להם', באסיפה בעלמא סגי להו.

1. הפניה סתמית לגמרא או למפרשיה במאמר זה היא למסכת חולין.

מקור זה שמוצג בתחילה כאפשרות דחוייה ('אילימא'), נשאר לבסוף כמסקנת הגמרא. השאלה שמתעוררת מתוך מקור זה היא מה פירוש הביטוי "באסיפה בעלמא"². ההבנה הפשוטה יותר ברוב המקורות היא שאין צורך בשום מתיר באכילת דגים, וכך עולה לכאורה בהמשך דברי הגמרא שם:

דרש עובר גלילאה: בהמה שנבראת מן היבשה - הכשרה בשני סימנים, דגים שנבראו מן המים - הכשירן בולא כלום, עוף שנברא מן הרקק - הכשרו בסימן אחד.

מלשונו של עובר גלילאה משמע שהכשרם של הדגים הוא "לא כלום", היינו שאין להם הכשר כלל. אמנם אין מכאן הוכחה גמורה משום שייתכן שהמילים "לא כלום" מתייחסות למספר הסימנים שצריך לחתוך, ובדגים המספר הזה הוא בוודאי לא כלום.³

נראה שזוהי הגישה העומדת גם בבסיס פסיקת הטור והשולחן ערוך (יו"ד יג, א):

בהמה, חיה ועוף טעונין שחיטה; דגים וחגבים אין טעונין שחיטה.

בלשון הטור והשולחן ערוך אין כל רמז למושג ה"אסיפה", ונראה בדבריהם שהבינו שמדובר רק בביטוי לכך שאין צורך בשחיטה. ייתכן שלפי גישה זו מסתברים דברי המאירי (כז, ב) שפטור דגים משחיטה הוא הלכה למשה מסיני והפסוק שמזכיר אסיפה הוא רק 'רמז' להלכה זו, ולא מהווה תחליף של ממש.

חיותם של הדגים והחגבים

מדוע אין הדגים טעונים שחיטה? אפשר לענות שתי תשובות עקרוניות לשאלה זו, מצד השחיטה ומצד הדגים:

א. דין שחיטה הוא דין מיוחד שהתחדש בבהמה, חיה ועוף ולכן הוא לא קיים בדגים וחגבים.

2. מבחינה לשונית, משמעות הביטוי בעלמא הוא "סתם". כלומר, אין צורך בפעולה המיוחדת של שחיטה אלא רק בפעולה כללית של אסיפה. אמנם לעיתים המשמעות היא של "סתם" במובן של חסר חשיבות, ואז הכוונה היא שיש כאן רק פעולה חסרת משמעות הלכתית של אסיפה.

3. אם נבין כך, יהיה מקום אף לדייק לכיוון ההפוך ולומר שלשון "הכשירן בולא כלום" מדגישה את העובדה שיש כאן הכשר, שהרי הגמרא לא השתמשה בביטוי "אינם צריכים הכשר".

ב. דין שחיטה קיים באופן עקרוני בכל בעלי החיים, אך דגים (וחגבים) אינם "חיים" לעניין זה.⁴

נפקא מינה אפשרית לחקירה זו היא הצורך בשחיטה באדם (למ"ד שבשרו מותר מדאורייתא): לפי אפשרות א' מסתבר שדין השחיטה לא נאמר באדם, אך לפי אפשרות ב' יש מקום לומר שאדם הוא ככל בעלי החיים שצריכים שחיטה.⁵ ואכן בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' שסד) מובאת דעת השואל שסבור שיש איסור לאכול בשר אדם ללא שחיטה, מתוך הנחה שכל בעל חי שמותר לאכול טעון שחיטה,⁶ ולעומתו דעת הרשב"א היא שאדם לא צריך שחיטה. כחיזוק לשיטתו משווה הרשב"א את דין האדם לדין דגים וחגבים שאינם טעונים שחיטה, ומדבריו ברור שהוא מבין את פטור דגים וחגבים כביטוי לכך שדין שחיטה אינו דין כללי בכל בעלי החיים. בהסבר דעת השואל נראה שיש לומר כאפשרות ב', שדגים וחגבים אינם "חיים" באופן מלא.

בדברי הכסף משנה (שחיטה א, א) נראה ששתי האפשרויות הללו משקפות שני שלבים שונים במהלך הגמרא. הכסף משנה עומד על כך שבתחילת הסוגיה ניסינו למצוא מקור חיובי לשחיטת העוף, ומשמע ששחיטה היא דין מיוחד בבהמה שכדי להרחיב אותו לעוף יש צורך בדרשה מיוחדת, ואילו לאחר מכן הבינה הגמרא שמדובר בדין כללי לכל בעלי החיים ולכן צריך פסוק למעט דגים. אמנם עדיין לא ברור לגמרי מה מחדש הפסוק למסקנה - שחוזרים להבנה הראשונית של דין שחיטה, או שדגים אינם בעלי חיים לעניין זה.

מכמה מקורות אפשר ללמוד שהאפשרות השנייה היא הנכונה, ופטור השחיטה בדגים וחגבים קשור לכך שהם אינם נחשבים חיים. כך למשל ניתן לראות בתוספתא (תרומות ט, ו) שגם איסור אבר מן החי לא קיים בדגים:

אוכל דגים וחגבים בין חיון בין מתין ואינו חושש.

4. וודאי שיש בהם מידה של חיות, שהרי נאמר "ישרצו המים שרץ נפש חיה" (כפי שטען יעקב איש כפר גיבוריא), אך יש מדרגות במושג ה'חיים', כפי שיבואר להלן.

5. נפקא מינה זו אינה הכרחית, משום שבהחלט ייתכן שאדם נחשב אמנם כחי אך אינו חלק מקבוצת בעלי החיים.

6. יש מקום להביא ראיה לדעת השואל מכך שאברהם אבינו ביקש לשחוט את יצחק בנו ואנו לומדים משחיטה זו מספר דינים הן לשחיטת קדשים והן לשחיטת חולין, ואכמ"ל.

כך פסק גם הרמ"א (יו"ד יג, א) שמותר "לחתוך מהם אבר ולאכול", ומסתבר שההיתר לאכול אבר מן החי נובע מכך שהם לא מוגדרים חיים.⁷ דין נוסף שיכול לנבוע מהגדרת חיותם של הדגים והחגבים הוא דין צער בעלי חיים, אשר האחרונים נחלקו אם הוא קיים בדגים וחגבים.⁸ בהקשר זה יש להזכיר גם את האפשרות המובאת בגמ' (חולין עה, א) שדגים שיש בהם סימני טריפה ייחשבו כמתים אפי למ"ד טריפה חיה משום "דלא נפישא חיותיהו" (אמנם משמע שבלי סימני טריפה יש להם חיות).

מקור נוסף הממחיש התייחסות שמצמצמת את חשיבותם של הדגים והחגבים כבעלי חיים הוא המשנה בנדה (כא, א), שם נאמר שלרבי מאיר המפלת כמין בהמה חיה ועוף טמאה לידה בניגוד למפלת כמין דגים וחגבים שקצים ורמשים. בגמרא שם (כב, ב-ג, א) מבואר שחילוק זה נובע מכך שדווקא בבהמה חיה ועוף נאמרה "יצירה" כבאדם.

אפשר להעמיק יותר בגישה זו מתוך הסוגיה בכריתות (כא, ב) המתירה את דם של דגים וחגבים באכילה:

יצא דם דגים ודם חגבים שכולן היתר.
מאי כולו היתר?... דלא בעי שחיטה.

גם בסוגיה זו אפשר לראות שבדגים אין שום צורך במתיר והם היתר גמור מטבע ברייתן. כמו כן, ניתן לראות שיש דין נוסף שמפריד בין בהמה ועוף ובין דגים וחגבים והוא איסור אכילת דם, ודין זה קשור לכך שאין בהם צורך במתיר. נראה שהקשר בין הצורך במתיר ובין איסור דם מתבאר מתוך הנימוק של התורה לאיסור דם (ויקרא יז, א): "כי נפש הבשר בדם היא". כלומר, איסור דם נובע מכך שהדם מרכז את חיותו של בעל החי. ממילא ברור שבבעל חי שחיותו במדרגה נמוכה לא קיימת "נפש" במובן זה ואין איסור באכילת דמו, וזהו גם ההסבר לכך שאין בבעלי חיים אלו צורך בהיתר שחיטה.⁹ כך אכן כתב האברבנאל (בראשית א):

7. אמנם אין זה הכרחי, וייתכן שאיסור אבר מן החי קשור למצוות השחיטה או לנפש השוכנת בדם, עי' בדברי שו"ת הרשב"א הנ"ל בעניין איסור אבר מן החי באדם.
8. בשו"ת פקודת אלעזר (סי' סו) נטה לומר שאין צער בעלי חיים בחיות אלו, ואילו בשו"ת אפרקסתא דעניא (סי' קסה) כתב שיש. יש להעיר שהחתם סופר (ח"ו ליקוטים כד) הוכיח מכך שאין שחיטה בדגים וחגבים שטעם השחיטה אינו משום צער בע"ח ששייך גם בהם, ולדברי הפקודת אלעזר ניתן לדחות ראייה זו.
9. משום כך מסתבר גם הכלל המובא בגמ' חולין קב, א: "כל שאתה מצווה על דמו אתה מצווה על אבריו (אבר מן החי שלו)".

"ראוי שתדע שבב"ח המרגישים ימצאו ד' מדרגות מההויות. הא' היא מהמרגישים שיתילדו מהעפוש מבלי חבר זכר ונקבה... והמדרגה הב' היא מהב"ח המתהוים מחבור זכר ונקבה אבל באמצעית בצים שעושים ומוציאים מעצמם חוץ מהם ויתילדו מהם אחר כך הדומים להם וגם במדרגה הזאת ימצא בהם חלוף רב. כי יש מהם שאינם בעלי ביצה שלמה והם הדגים כמו שזכר הפלוסוף. ומהם בעלי ביצה שלימה כעופות... והמדרגה הג' היא מהב"ח הנולדים מחבור זכר ונקבה ויולדו בשלמותם בבטן הנקבה מבלי שיולדו ויוציאו בצים חוץ מגופם. והם החיה והבהמה והרמש ההולך על הארץ".

יש מקום לקחת את הקישור של הגמרא בין דם ובין רמת חיות צעד אחד קדימה, ולנסות להבין דרכו מהי משמעותו של החילוק בין רמות שונות של "חיות" בבעלי חיים. אם ננסה למצוא הבדל ביולוגי חד וברור בין בעלי החיים הזקוקים למתיר (בהמה, חיה ועוף) ובין בעלי החיים שאינם זקוקים למתיר (דגים וחגבים) נראה שיש להצביע על הבדל משמעותי אחד והוא החלוקה שבין דם חם (הומיאותרמיות) ודם קר (הטרותרמיות/פויקילותרמיות).¹⁰ העופות והיונקים מיוחדים משאר בעלי החיים בכך שדמם הוא דם חם, היינו שחום גופם נשלט על ידי מנגנון ייצור ובקרת חום פנימי ללא תלות בטמפרטורת הסביבה (אנדותרמיות). זאת בניגוד לשאר בעלי החיים שדמם קר, היינו שחום גופם מושפע באופן ישיר מסביבתם ואין ביכולתם לשלוט על כך אלא על ידי פעולות של קליטת אנרגיה מן הסביבה (אקטותרמיות).

הבדל זה בין בעלי החיים השונים משפיע באופן מהותי על אופן תפקודם כישות אוטונומית הנבדלת מסביבתה.¹¹ ממילא יש מקום להבין שתפקוד עצמאי זה הוא שמהווה את מושג ה"נפש" וה"חיות" שמגדיר את רמת החיות של בעל החי. לאור זאת מובן מדוע קבעה התורה ש"הדם הוא הנפש", שהרי לדם יש תפקיד מרכזי בוויסות ובשמירה על חום גופו העצמאי של בעל החי (ולכן נקראים המינים ההומיאותרמיים "בעלי דם חם").

10. להרחבה ולהבהרה של מושגים אלו ושל אלו שיוזכרו להלן, מומלץ לעיין במאמרו הקצר והבהיר של יוחאי ברק, על "דם חם" ו"דם קר", בתוך העלון למורי הביולוגיה, חוברת ב', טבת תשנ"ב, עמ' 129.

11. ראו דברים דומים, מזווית אחרת, באור החיים (בראשית א, כא): "ואמרו שרץ נפש חיה הם הדגים. ואמר לשון שרץ להפריש בינו ובין המעופף כי זה אין לו כח אלא בסמוך ממש לארץ והמעופף יעופף על הארץ ואינו צריך להסמך".

שיטת הרמב"ם ורס"ג – האסיפה כמתיר

שיטת הרמב"ם והזהר

עד כה עסקנו בשיטה הפשוטה יותר בגמרא ובפוסקים, ולפיה אין דין של מתיר בדגים וחגבים ואין משמעות הלכתית לפעולת האסיפה, והרחבנו בביאור טעמיה. לעומת כל הנ"ל, ניתן למצוא כיוון שונה לגמרי בדברי הרמב"ם (שחיטה א, ג):

דגים וחגבים אינן צריכים שחיטה אלא **אסיפתן היא המתרת אותן**, הרי הוא אומר הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם אם את כל דגי הים יאסף להם **אסיפת דגים כשחיטת בקר וצאן**.

בלשונו של הרמב"ם מודגש שהאסיפה איננה ביטוי לכך שהדגים אינם צריכים מתיר, אלא שהיא עצמה מהווה את המתיר כתחליף לפעולת השחיטה בבהמה ועוף.¹² נראה שדברי הרמב"ם מתבססים על הדיון המובא בגמרא (כז, ב) ביחס למקור הפטור של דגים משחיטה. כפי שנזכר לעיל, הגמרא למדה פטור זה מן הפסוק "הצאן ובקר ישחט להם אם את כל דגי הים יאסף להם" שבו הוזכרה ביחס לדגים אסיפה ולא שחיטה. על כך הקשתה הגמרא:

אלא מעתה, גבי שליו דכתיב: ויאספו את השליו, הכי נמי דלאו בשחיטה? והא אמרת: לפוטרו בולא כלום אי אפשר שכבר הוקש לבהמה!
התם לא כתיבא אסיפה במקום שחיטה דאחריני, הכא כתיבא אסיפה במקום שחיטה דאחריני.

בתשובת הגמרא מבואר שניתן ללמוד פטור משחיטה דווקא באסיפה שכתובה "במקום שחיטה דאחריני". אפשר להבין שהכוונה היא שהאסיפה מופיעה בפסוק כניגוד לצורך בשחיטה, אך נראה שהרמב"ם הבין שהאסיפה צריכה להופיע כתחליף וכמקבילה לפעולת השחיטה.

חיזוק לשיטת הרמב"ם, הרואה את האסיפה כפעולה הלכתית של מתיר, ניתן למצוא בתיקוני הזהר (תיקון כא, דף נט:):

12. גם בלשון מדרש רבה הנזכר לעיל נאמר שדגים "טעונין אסיפה". אפשר לסייע לגישה העקרונית שרואה את הדגים כזקוקים להיתר מדברי הגמרא בסנהדרין (נט, ב) שבה עולה שאיסור אכילת בשר שחל על אדם הראשון כלל גם את הדגים. על הקשר שבין דיני השחיטה ואיסור אכילת בשר הקדום עי' בחזון הצמחונות והשלום לרא"ה קוק.

ועוד שכינתא איהי מצות אסיפת נוני ימא דאורייתא דאתמר בהון דגים וחגבים אינן טעונים שחיטה ואינן תלמידי דבי רב דמתרבין בימא דאורייתא דעלייהו אתמר אסיפתן היא המתרת אותן הדא הוא דכתיב 'אסף להם ומצא להם' היא המתרת אותם משחיטה ודאי.

בדברי הזוהר מפורש שיש "מצות אסיפה" שהיא המתרת את הדגים משחיטה, כפי שדייקנו לעיל מלשון הרמב"ם.¹³ את ההשוואה שעורך הזוהר בין הדגים ובין תלמידי החכמים יש להבין על פי דברי הזוהר במקום אחר (רעיא מהימנא פרשת שמיני דף מב.):

דגים וחגבים אינם טעונים שחיטה אלא אסיפתם היא המתרת אותם, הכי מארי מתיבתא אין צריכין שחיטה, אלא דאתמר בהון 'ויגוע ויאסף אל עמיו' מה נוני ימא חיותן בימא אף תלמידי חכמים מארי מתניתין חיותיהו באורייתא ואי אתפרשן מנה מיד מתים.

כלומר, הדמיון בין דגים ובין תלמידי חכמים הוא בכך שלא נדרשת בהם פעולה אקטיבית של המתה, אלא רק פעולה של ניתוקם ממקור חיותם (המים בדגים והתורה בתלמידי חכמים). פעולת הניתוק הזו מהווה דין של מתיר המקביל למצוות השחיטה בבהמה חיה ועוף.

שיטת רס"ג

בדברי הרמב"ם והזוהר ראינו שגם בדגים קיים חיוב אסיפה המהווה מתיר שמקביל לפעולת השחיטה. שאלה יסודית שלא קיבלה מענה בדבריהם היא: מהי המשמעות ההלכתית המעשית של חיוב זה?¹⁴ הכסף משנה על הרמב"ם שם מעורר שאלה זו, ומביא כאפשרות לתשובה את דעת רס"ג שאסר לאכול דגים וחגבים אם מתו מאיליהם (מובא בעיטור שער ב, שחיטה, כה.). לדעת רס"ג (לפי גרסה זו) ברור שיש חיוב גמור של אסיפה מחיים שנדרשת

13. יש להעיר שבמטפחת סופרים ליעב"ץ, פרק ד אות רה, נרמז שזהו קטע שנכנס לזוהר בהשפעת דברי הרמב"ם. אפשר לחזק טענה זו מתוך לשון הזוהר שיובא להלן, "אסיפתם היא המתרת אותם" שהיא לשון יחידאית המופיעה אך ורק בדברי הזוהר והרמב"ם הנ"ל. מובן שאם נקבל את האפשרות שהרמב"ם ראה את הזוהר ולמד מדבריו צריך יהיה לראות באופן הפוך את היחס בין הדברים, עי' שו"ת מפענח נעלמים סי' ה ושו"ת עטרת פז ח"א אה"ע סי' יב הע' א ואכמ"ל.

14. לכאורה היה מקום לומר שלדעת הרמב"ם תהיה ברכה "על אסיפת דגים" אך טרם מצאתי מקור שיאמר זאת.

כדי להתיר את הדגים באכילה. את הצורך באסיפה מחיים דווקא אפשר להבין בשתי דרכים שונות:

א. חיוב המתה של הדג בידי אדם על ידי אסיפתו מן המים. לפי הבנה זו גם האסיפה עניינה נטילת החיות בדומה לשחיטה, וההבדל בין אסיפה לשחיטה נובע רק מכך שדגים מתים בעצם הניתוק מן המים, כפי שהתבאר בדברי הזוהר הנ"ל. את האסיפה כפעולת המתה ניתן למצוא גם בגמרא בשבת (קז, א) שבה נאמר שהשולה דג מן הים, כיון שיבש בו כסלע, חייב משום נטילת נשמה.¹⁵

ב. הבאת הדג לרשות האדם והשתלטות עליו. גם את דין השחיטה בבהמה ועוף אפשר לראות כהשתלטות אנושית על בעל החי, אלא שבבעלי חיים שחיותם גדולה השתלטות מוחלטת יכולה להיות דווקא על ידי הריגה, כפי שכתב הרש"ר הירש (דברים יב, כא) על המילה "זביחה" שהיא מלשון "ספיחה" של הבהמה אל רשות האדם, ואילו ההשתלטות על הדגים יכולה להיעשות גם ללא המתתם. לפי הבנה זו הצורך באסיפה מחיים הוא דין מסוים בפרטי האסיפה שאינו נובע מכך שהאסיפה עצמה צריכה להמית את הדגים.¹⁶ מקור מפורש התומך בהבנה מחודשת זו אפשר למצוא בספר ראומה לרבינו נחשון מארץ בבל (מובא בקובץ שיטות קמאי חולין כז, ב): "דגים וחגבים אסיפתם מתירתם בין בחייהם בין במיתתם". ייתכן שחקירה זו במהות האסיפה עומדת בבסיס מחלוקת התנאים (עוקצין ג, ח) בעניין טומאת אוכלים בדגים שניצודו:

דגים מאימתי מקבלין טומאה? בית שמאי אומרים משיצודו ובית הלל אומרים משימותו.

אם נניח שב"ש וב"ה מקבלים את עצם קיומה של חובת האסיפה, מסתבר לומר שב"ש רואים את האסיפה כמקבילה גמורה לשחיטה שנוטלת את חיותם של הדגים, ואילו ב"ה רואים את האסיפה רק כפעולת השתלטות שגם אחריה הדגים עדיין נחשבים חיים ואינם מקבלים טומאה. נראה שכך הבין גם המקדש דוד

15. אגב, אפשר לכאורה לדייק מהלכה זו שלדגים יש נשמה, ובניגוד מסוים לתפיסה שעלתה בחלק הראשון של המאמר.

16. חקירה זו קיימת למעשה גם בשחיטה, וניתן לתלות בה את מחלוקת האמוראים בדין מסוכנת (האם כל השחיטה צריכה להיות מחיים או שהשחיטה רק צריכה להמית את הבהמה) ואכמ"ל.

(טהרות סי' מב אות א) את מחלוקת התנאים, משום שבהסבר דעת בית שמאי כתב: "משום דאמרינן אסיפתן זו היא שחיטתן הוי כמו נעשה בה מעשה שחיטה".¹⁷ בדעת הרס"ג עצמו ייתכן שהדבר תלוי במחלוקת גרסאות. יש שגרסו ברס"ג שאסור לאכלם "מתים", ולפי גרסה זו יש לדון ולהסתפק כפי שהתבאר עד כה. אמנם יש שגרסו שאסור לאכלם "חיים",¹⁸ ואם לא מדובר באיסור צדדי משום "בל תשקצו", הרי שיוצא מכאן שלדעת הרס"ג צריך להמית את הדגים לפני שאוכלים אותם ואין די בהשתלטות בלבד.¹⁹

אמנם, כפי שציין הכסף משנה, אי אפשר להכניס את דעת הרס"ג בדברי הרמב"ם. זאת משום שהרמב"ם כתב בפירושו בסוף דבריו ש"אם מתו מאליהם בתוך המים מותרים". בדברים אלו של הרמב"ם מבואר לכאורה, וכן כתב הכס"מ, שאין חובה לבצע את האסיפה דווקא כאשר הדגים חיים.²⁰ אמנם בפירושו רוקח על הרמב"ם הציע להבין את דברי הרמב"ם באופן אחר. לשיטתו התיר הרמב"ם דווקא דגים שכבר נאספו במצודה מחיים ורק לאחר מכן מתו בתוך המים, ולפי זה מוכח ברמב"ם רק שהוא סבור כאפשרות השנייה הנ"ל, שהאסיפה מתירה על ידי עצם ההשתלטות שבה ללא צורך בהמתה. הבנה זו מתיישבת גם עם העובדה שהרמב"ם (טומאת אוכלין ב, ו) פסק כב"ה שדגים שניצודו אינם כמתים. גם אם לא נקבל את פירושו המחודש של בעל המעשה רוקח, אפשר יהיה למצוא השלכה הלכתית אחרת לדין האסיפה, כפי שיבואר להלן.

דרני דכוורי

הגר"י פערלא (בפירושו על ספר המצוות לרס"ג, ח"ג, מילואים סי' ח) ואחרונים נוספים הקשו על עמדתם העקרונית של הרמב"ם ורס"ג מתוך הסוגיה בסוף פרק שלישי (סז, ב) הדנה בתולעים שעלו בדגים. הנחת המוצא של הגמרא שם היא שתולעים שלא

17. אמנם בגמרא (חולין עה, א) נראה שדעת בית שמאי לא נובעת מהבנה מסוימת של דין האסיפה אלא מכך שהם אוחזים בשיטת רבי יוסי הגלילי שיש טומאת אוכלין מחיים, אך בדברי התפארת ישראל על המשנה שם מבואר שדברי ב"ש נאמרו דווקא באסיפה שמוציאה את הדגים מן המים ונראה שגם הוא הבין שלדעת ב"ש האסיפה מהווה מעין המתה.

18. עי' בפירושו הגר"י פערלא לספר המצוות לרס"ג, ח"ג, מילואים סי' ח.

19. אפשרות תיאורטית אחרת היא לומר שלפי גרסה זו אין כלל מושג של אסיפה אלא דין אבר מן החי, אך בגמרא (חולין קב, ב) מפורש שאין דין אבר מן החי בדגים.

20. אמנם בהערות הכנסת הגדולה על הטור (יו"ד יג) הציע לומר בדעת הרמב"ם שדווקא כאשר הדגים נאספו מתוך המים שהם מקום חיותם יכולה האסיפה להכשיר לאחר מיתה, אך אם מתו ביבשה הם אסורים באכילה.

ריחשו על הארץ אלא נוצרו באופן ישיר בתוך פירות או בשר אינן אסורות מדין שרץ. בעקבות הנחה זו מחלקת הגמרא בין תולעים שעלו בבהמה ותולעים שעלו בדגים:

דרני דבשרא - אסירי, דכוורי - שריין...

א"ל רב משרשיא בריה דרב אחא לרבינא: מאי שנא מהא דתניא 'זאת נבלתם תשקצו' - לרבות את הדרנים שבבהמה?
אמר ליה: הכי השתא! בהמה - בשחיטה הוא דמשתריא, והני, מדלא קא מהניא להו שחיטה - באיסורייהו קיימן; אבל דגים - באסיפה בעלמא מישתרי, והני כי קא גבלן - בהיתרא קא גבלן.

הגמרא מחלקת בין תולעים שנוצרו מבשר בהמה ובין תולעים שנוצרו מבשר דגים. בפשטות, בשני המקרים אין בעיה מצד התולעים עצמן משום שהן לא שרצו על הארץ, אלא רק משום שהן חלק מבשר הבהמה והדגים. היותם של הדרני דבשרא חלק מבשר הבהמה המחויב בשחיטה מביאה אותם לידי איסור, מכיוון שהיתר השחיטה לא חל עליהם. זאת בניגוד לדרני דכוורי ש"בהיתרא קא גבלן" ואין בהם צורך בהיתר שחיטה.

מצד לשון הגמרא בתחילת דבריה יש מקום לסייע לשיטת הרמב"ם, שהרי היא נקטה בלשון "באסיפה בעלמא מישתרי" שממנה אפשר ללמוד שיש מושג של היתר אסיפה. אך עיקר החילוק שלה בין דרני דבשרא ש"באיסורייהו קיימן" ובין דרני דכוורי ש"בהיתרא קא גבלן" מוכיח לכאורה שאין צורך בהיתר אסיפה בדגים.²¹

פסיקת הרמב"ם בסוגיה זו מעלה קשיים משלה, וסותרת לכאורה את פשט הגמרא (מאכלות אסורות ב, ז):

תולעת הנמצאת במעי הדגים ובמוח שבראש הבהמה והנמצאת בבשר אסורה, אבל דג מליח שהתליע הרי התולעת שבו מותרת.

21. היה מקום להבין שבדגים יש צורך בהיתר אסיפה והאסיפה מתקיימת גם בתולעים, אך הלשון "בהיתרא קא גבלן" מלמדת על כך שלא חל היתר בתולעים אלא שמעולם לא היה בהם איסור. ועי' בהערות הגרי"ש אלישיב על אתר שניסה ללכת בכיוון זה ולטעון ש"בהיתרא קא גבלן" מצד איסור אבר מן החי ולא מצד חיוב האסיפה שמתקיים בתולעים.

בדברי הרמב"ם מבואר שההיתר בדגים הוא דווקא בתולעים שעלו בהם לאחר שמתו והומלחו, ובבשר אפילו תולעים אלו אסורות, ואילו תולעים שנוצרו מחיים אסורות גם בדגים. הראב"ד השיג על דברי הרמב"ם:

כתב הראב"ד ז"ל: שבוש הוא זה, שאף בשר מליח תולעתו מותרת, אבל מה שאמרו מורנא דבשרא אסירי דכוורי שריין - תולעים שהיו בו מחיים קאמר, ודכוורי שריי דחיי הדגים כמיתתן דמו.

הראב"ד תוקף את שתי החומרות שהחמיר הרמב"ם בניגוד לפשט הגמרא: הן את האיסור על בשר בהמה שהתלע לאחר שחיטה והן את האיסור על דג שהתלע מחיים. בדבריו נגד האיסור על תולעים שעלו בדגים מחיים הוא כותב ש"חיי הדגים כמיתתן דמו", ובכך הוא מדגיש את הטענה העולה מן הגמרא שבדגים לא שייך כלל מושג של מתיר משום שאין בהם חיות. קושי נוסף שמצא הראב"ד בדברי הרמב"ם הוא באיסור על תולעים שעלו בבשר בהמה לאחר שחיטה, שלכאורה לא שייך לומר בהן שנוצרו באיסור שהרי הבשר השחוט הוא כבר היתר גמור.

על טענתו של הראב"ד בעניין הדגים ענה המגיד משנה באופן טכני והסביר שלרמב"ם יש אומדנה שתולעים אלו לא נוצרו בבשר הדג עצמו אלא הגיעו אליו מבחוץ. מלבד הקושי הלמדני ביישוב זה, אין בו כדי ליישב את דעת הרמב"ם בתולעים שעלו בבשר בהמה שנשחטה. כיוון אחר אימץ החזון אי"ש (יו"ד סי' י"ד ס"ק ג) שכתב שלדעת הרמב"ם אין באמת דין של אבר מן החי ונבלה שחל על התולעים, ומדובר בחלוקה פנימית של דיני שרצים שאינם קשורים באופן הדוק לסברות המוזכרות בגמרא.²² טענה זו יכולה גם להקהות את קושיית הגר"י פערלא על שיטת הרמב"ם באסיפה, אך היא קשה להבנה בפשט הגמרא ורוב האחרונים לא נקטו בה (עי' למשל באור שמח על אתר).

כיוון אחר עולה בדבריו של ר' אלחנן וסרמן בקובץ הערות (נט, טו). הגרא"ו מאריך להוכיח שהיתר השחיטה אינו מעשה חד פעמי שעניינו הוא שהבהמה לא התנבלה, אלא שם "שחטה" שממשיך להתיר את בשר הבהמה באופן תמידי מאיסור נבלה שאמור באופן עקרוני לחול על כל בשר שאינו בחיים. מתוך עיקרון זה מבאר ר' אלחנן את שיטת הרמב"ם בנוגע לתולעים שעלו בבשר שחוט: גם לאחר השחיטה ישנה חלות מתמדת של איסור נבלה שניתרת כל הזמן על ידי

22. יש מקום לחזק טענה זו מתוך המשך דברי הרמב"ם שם שהשווה את דין הדגים שנמלחו לדין פירות שנתלשו, אמנם אין מכאן ראיה גמורה כי ייתכן שהשוואה היא רק מצד ההיתר בדגים שנמלחו ואין בה הסבר לטעמי האיסור בדגים חיים ובבשר מליח.

השחיטה, והתולעים שעולות בבשר מקבלות רק את חלות האיסור ללא חלות ההיתר ולכן אסורות באכילה.

לאור זאת נראה שאפשר להבין גם את החילוק שאותו עושה הרמב"ם בין בהמה ובין דגים. כפי שכתב הגרא"ו, בבהמה יש איסור נבלה שמבקש לחול כל הזמן ולכן הוא צריך היתר שחיטה תמידי. אך בדגים לכולי עלמא אין איסור נבלה, אלא רק דין של מצוות אסיפה. חובת האסיפה היא מעשה חד פעמי שמגדיר את הדג כאסוף ומתיר אותו מכאן ולהבא באופן מוחלט. ממילא, תולעים שעלו בדג מחיים נאסרות משום שחיוב האסיפה חל עליהן ולא הותרו באסיפת הדג, אך תולעים שעלו בדגים לאחר שכבר נאספו שוב אין בהן שום חיוב ו"בהיתרא קא גבלן".

מתוך דברינו יוצא שדברי הרמב"ם בשני המקומות מיישבים זה את זה ומתאימים זה לזה ככפתור ופרח: דווקא משום שהרמב"ם סבור שיש צורך באסיפה בדגים ולא מדובר בביטוי בעלמא, הוא נאלץ להסביר את סוגיית דרני דכוורי באופן שנותן משמעות לתהליך האסיפה ובניגוד לדברי הראב"ד ש"חיי הדגים כמיתתן דמו".

חגבים

עד כה עסקנו בחדא מחתא בדגים ובחגבים, ובכך הלכנו בעקבות מקורות רבים שהזכירו את שני המינים בנשימה אחת. עם זאת, ההשוואה בין הדגים והחגבים אינה ברורה מאליה, וכעת נייחד דיון נפרד לחגבים.

בסוגיית המינים הטעונים שחיטה (כז, ב) לא הוזכרו החגבים כלל, לא בין הטעונים שחיטה ולא בין אלו שאינם טעונים שחיטה. אמנם התוספות (חולין סו, א; ע"ז לח, א) וראשונים נוספים הוכיחו מכמה מקומות בש"ס שחגבים לא צריכים שחיטה, כפי שמפורש בגמרא בכריתות (כא, ב) שהובאה לעיל, וכן פסקו הרמב"ם (שחיטה א, ג) והשלחן ערוך (יו"ד יג, א). עצם הפטור של חגבים משחיטה לא נתון במחלוקת, אך הראשונים נחלקו בשאלת מקורו של פטור זה, ואפשר למצוא שלוש דעות עיקריות בשאלה זו:

א. רש"י (חולין סו, א) הביא בשם הלכות גדולות את המקור הבא: "וחגבים הללו אין טעונין שחיטה שהרי אחר דגים הזכירן הכתוב: 'זאת תורת הבהמה' כמשמעו 'והעוף' כמשמעו עוף ולא שרץ העוף דהיינו מינים קטנים 'וכל נפש החיה הרומשת במים' אלו דגים 'ולכל נפש השורצת על הארץ' אלו חגבים".²³

23. וכעין זה כתוב גם בשאילתות (בהעלותך קכד).

כלומר, מקור הפטור של החגבים הוא מכך שהם מוזכרים יחד עם הדגים שפטורים משחיטה, ואף אחריהם. בעל ספר החינוך (תנא) הוסיף על כך שבחגבים יש קשקשים כדגים, ובפרקי דרבי אליעזר (ה) נאמר גם שחגבים נבראו מן המים כמו הדגים.

ב. הרשב"א (כז, ב ד"ה הכא) כתב: "ולוי נראה משום דלא כתיבא שחיטה גבי דידיהו וכל דלא אסרה תורה בלא שחיטת בכלל היתר הוא. והא דשיילינן הכא דגים גופיהו מנ"ל, היינו משום דכתיבי גבי צאן ובקר וחיה דבעו שחיטה". לדעת הרשב"א אין מקור לפטור חגבים משחיטה, פשוט משום שאין צורך במקור כזה. כיוון דומה אפשר למצוא גם במאירי (סה, א ד"ה אמר) שכתב שאין שחיטה בחגבים משום שהם שרצים ואין בהם סימנים וממילא גם לא שייכת בהם שחיטה.²⁴

ג. הרמב"ם (שחיטה א, ג) הביא מקור חדש מהפסוק בנבואת ישעיהו (לג, ד) המתאר את השלל שיאספו בני ישראל מן הגויים: "ואסף שללכם אסף החסיל כמשק גבים שוקק בו", וממנו נראה שדרך הטיפול בחסיל היא אסיפה ולא שחיטה.

יש מקום ללמוד מן המקורות השונים שהובאו לפטור חגבים משחיטה על משמעותו של פטור זה ועל מהותו של דין האסיפה בחגבים.

מדברי הרשב"א ברור שאין שום צורך במתיר בחגבים, שהרי המקור שלו להיתר חגבים הוא מכך שלא כתוב בשום מקום שהם טעונים שחיטה, וממילא ברור שהם לא טעונים גם שום מתיר אחר. גם מדברי המאירי נראה שאין סיבה לחדש חיוב אסיפה בחגבים מאחר וחיוב השחיטה הופקע מהם. אמנם בדברי הרשב"א נראה שהוא סבור שכך הדבר גם בדגים, והצורך בפסוק ללמד על פטור דגים נבע מסיבה טכנית בלבד, וגם במאירי (כז, ב) נראה שאין כל חשיבות למושג האסיפה והיא אסמכתא בעלמא.

מאידך, בדעת בה"ג הלימוד הוא מתוך השוואה בין הדגים והחגבים (כפי שמודגש בדברי החינוך והפרקי דרבי אליעזר). ואף שבהשוואה זו מדורגים החגבים במקום

24. ועי' בקונטרס קרני חגבים (ס' ב) שהקשה על דברי המאירי מכך שבגמ' בעבודה זרה (נא). נאמר ביחס לחגבים שצווארם כצוואר בהמה, וכן מדברי חכמי הטבע שאומרים שלחגבים יש וושט אף שאין להם קנה.

מעט יותר נמוך מן הדגים (שהרי הוזכרו אחריהם), יש מקום להבין שאם יהיה דין חיובי של אסיפה בדגים הוא יחול גם על החגבים.²⁵ אמנם בדעת הרמב"ם משמע שקיים חילוק בין הדגים לבין החגבים:

דגים וחגבים אינן צריכים שחיטה אלא אסיפתן היא המתרת אותן, הרי הוא אומר הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם אם את כל דגי הים יאסף להם **אסיפת דגים כשחיטת בקר וצאן**, ובחגבים נאמר אוסף החסיל **באסיפה לבדה**.

קושיית הרשב"א (שם) על הרמב"ם הייתה מכך שלמד את דין האסיפה בחגבים מפסוק שבו לא הוזכרה האסיפה במקום שחיטה דאחריני.²⁶ אך מדברי הרמב"ם נראה שבאמת מדובר בשני סוגים שונים של אסיפה: דווקא ביחס לדגים הוא כותב ש"אסיפת דגים כשחיטת בקר וצאן", ואילו בחגבים הוא אומר שדי להם "באסיפה לבדה".²⁷ אפשר לדייק בדברי הרמב"ם שאמנם בדגים יש צורך במתיר של אסיפה אך בחגבים אין כלל דין חיובי של אסיפה והיא רק ביטוי לכך שאין צורך בשחיטה,²⁸ וממילא אין היא צריכה להיכתב במקום שחיטה דאחריני.²⁹

את הסברה לחלק בין דגים לחגבים אפשר להסביר הן מצד החפצא של בעלי חיים אלו והן מצד מעשה האסיפה:

25. יש מקום להסתפק אם ניתן לדייק כך גם מדברי תיקוני הזוהר הנ"ל, שם הוזכרו הדגים והחגבים בנשימה אחת, או שמא דווקא יש לדייק ההיפך מכך שהמצווה הנזכרת שם היא "מצוות אסיפת נוני ימא" ואילו החגבים הוזכרו רק בהקשר של הפטור משחיטה.
26. עי' שו"ת דעת כהן סי' יב שהתמודד עם קושייה זו.
27. עי' בשו"ת דעת כהן סי' יב שעמד גם הוא על האפשרות לחלק בין האסיפות השונות לאור המקורות השונים, אך הבין שלמסקנה משווה הרמב"ם בין הדינים.
28. נפקא מינה לחילוק זה, לאור דברינו לעיל, יהיה דינן של תולעים שעלו בחגבים מחיים, שתהיינה מותרות באכילה משום שאין בחגבים חיוב אסיפה.
29. אמנם הרמב"ם עדיין יצטרך להתמודד עם קושיית הגמ' מעוף, ולהסביר מדוע לא נלמד מאסיפת השליו שבעוף לא צריך אסיפה כלל. ואולי צ"ל שהרמב"ם מבין שאסיפה שנאמרה שלא במקום שחיטה אין לה משמעות כלל, וממילא בעוף נשאר הדין שיש לו שחיטה מדאורייתא (ממקורות שונים) ואילו בחגבים נשאר הדין שאין להם שחיטה כלל, ואכתי צ"ע קצת. עוד יש להעיר כי מתחילת לשון הרמב"ם משמע קצת שדווקא השווה אסיפת דגים וחגבים.

א. מצד החפצא של בעלי החיים כבר מצינו בגמ' נדרים נד, א שדגים נחשבים כספק בשר ואילו חגבים אינם נחשבים לבשר כלל.³⁰ גם מתוך ההדרגה של הפס' אפשר להבין שהם ברמת חיות נמוכה יותר. בנוגע לחילוק הביולוגי שהוזכר לעיל, בין בעלי דם חם ובעלי דם קר, יש להעיר שישנם מספר סוגי דגים בעלי דם חם בצורה חלקית כגון דג הטונה שעינו היא בעלת דם חם, אך קשה לראות בכך בסיס לחילוק גמור בין שני המינים.

ב. מצד מעשה האסיפה מסתבר שהוא מעשה משמעותי בדגים שאסיפתם מן המים ממיתה אותם ופוטרת אותם משחיטה (כלשון הזוהר הנ"ל) אך לא בחגבים שהאסיפה לא משפיעה על חיותם.

יש להעיר שבדברי הגר"י פערלא (שם) מבואר להיפך בדעת רס"ג. בדבריו שם הוא מביא מתשובת רב האי גאון שרס"ג אסר דווקא אכילת חגבים שנמצאו מתים ולא דגים, והוא מסביר זאת בכך שעל כל בעלי החיים חל כבר מתקופת בני נח איסור נבלה, ואיסור זה הופקע בדגים שנאמרה בהם אסיפה ולא בחגבים שלא נאמר בהם כלום ועדיין הם צריכים נחירה גמורה.³¹

סיכום ביניים

לאורך המאמר התחקינו אחר שני כיוונים עקרוניים בהבנת דין האסיפה בדגים וחגבים:

א. בפשט הגמרא ובדברי רבים מן הראשונים נתפס דין האסיפה כפטור מוחלט מצורך בהיתר כלשהו, ולפי גישה זו חקרנו האם הצורך במתיר הוא דין מיוחד בבהמה ועוף או שמא פטור הדגים והחגבים נובע מכך

30. לשאלה האם דבר נקרא בשר יכולה להיות השלכה ישירה על מעמדו כ"חי". עי' ברדב"ז על הרמב"ם (מלכים ט, יא) שכתב שדעת הרמב"ם שבן נח לא מוזהר על אבר מן החי של עוף מבוססת על השיטה שעוף לא נקרא "בשר" ובבני נח נאמר "ובשר בנפשו דמו". ועי' בשו"ת משיב דבר ח"ב סי' פט שכתב שבמקום שבו נקרא בשר יהיו חייבים ובמקום שאינו נקרא בשר יהיו פטורים. ויש להעיר שמצד החפצא של האיסור עצמו (בניגוד להגדרה הכללית של בעל החי) יכול דין אבר מן החי לחול גם על דבר שאינו נחשב בשר, בניגוד לטומאת נבלה שיכולה לחול רק על דבר שנחשב בשר, כמבואר במשנה בחולין עז, א וברש"י שם ד"ה אבל.

31. עי' בקונטרס קרני חגבים (סי' ג) שהקשה על דברי הגר"פ והציע גישה מעודנת יותר בדעת רס"ג שלפיה אין צורך אף בנחירה אך יש איסור נבלה בחגבים שמתו מאליהם ללא מגע יד אדם.

שאינם נחשבים כחיים. הצענו להבין שחיות מלאה קיימת דווקא בבעלי חיים בעלי דם חם שמתפקדים כישות אוטונומית.

ב. בדברי הרמב"ם והזהר והרס"ג ראינו שדין האסיפה הוא מעשה מתיר חלופי המקביל להיתר השחיטה. בעמדה זו חקרנו האם האסיפה היא מעשה של המתה או של השתלטות, ועמדנו על הבדלים אפשריים בין הרמב"ם ורס"ג בשאלה זו. כמו כן הראינו שדעת הרמב"ם משליכה על פסיקתו בדין תולעים שעלו בדגים. לבסוף הצענו לחלק בדעת הרמב"ם בין דגים שיש בהם דין היתר אסיפה ובין חגבים שאין בהם צורך במתיר כלל.

בספרות ההלכתית הוכרע כמעט באופן מוחלט כאפשרות הראשונה, וקשה למצוא השלכה כלשהי לדין האסיפה. עם זאת, בספרות הקבלה ישנם קולות המטים כאפשרות השנייה. בעלי הקבלה עומדים על כך שלשון "אסיפה" שנאמרה בדגים נאמרה גם בצדיקים (עי' בראשית כה, ח ובראשית מט, ג), והיא מבטאת אופן נקי וטהור יותר של מוות. מתוך הבנה זו אפשר למצוא ביטויים רבים לכך שהדגים מהווים ישות מזוככת יותר וחומרית פחות משאר היצורים, כגון המנהג לאכול דגים בסעודה שלישית.³²

חלק ב': שחיטת העוף

שחיטת העוף

עד כה עסקנו בדגים ובחגבים שנמצאים בקצה הסקאלה של בעלי החיים, וכעת נשוב ונדון בעוף שנמצא באמצע, בין דגים לבהמה. בגמרא (כז, ב) מובאת מחלוקת תנאים האם יש לעוף שחיטה מן התורה, ואנו ננסה להתמקד בכל אחת מן השיטות בנפרד ולהתחקות אחר ההיגיון הפנימי שלה.

אין שחיטה לעוף מן התורה

דעת רבי יצחק בן פנחס שאין שחיטה לעוף מן התורה מקרבת לכאורה את העוף אל הדגים והחגבים. אך קיים הבדל חשוב מאוד בין הדינים, והוא שגם אם אין שחיטה לעוף מן התורה הכל מודים שיש דין נבלת העוף וטריפת העוף ואבר מן

32. עי' בספר מגלה עמוקות על פרשת בהעלותך ובספר הקנה ד"ה סוד דגים.

החי מן התורה.³³ ממילא ברור שצריך להיות משהו באופן מיתת העוף שמבדיל בין נבלה ובין אינה נבלה.

ככלל, מצאנו שני מודלים של מעשי הכשר שאינם שחיטה:

א. מליקה בעוף קדשים, לפחות לפי צד אחד באתון דאורייתא (סי' א), היא הכשר גמור שמקביל לפעולת השחיטה.³⁴

ב. בגמ' חולין לג, א איתא שבני נוח "בנחירה סגי להו ובמיתה תליא מילתא", ושם ברור שהנחירה היא רק ביטוי למיתה כלשהי שמתירה את דין אבר מן החי.³⁵

ממילא יש לשאול למה דומה יותר נחירת העוף, דהיינו החיוב להמית אותו בידיים. האם היא מקבילה למליקה והיא בעצם מעשה הכשר חלופי שמקביל מהותית לשחיטה, או שמא היא דומה לנחירת בני נח מלבד העובדה שהיא מפקיעה את העוף גם מדין נבלה.^{36 37}

בכדי לחדד את הבנת החקירה נזכיר מספר השלכות שדנו בהן האחרונים. דוגמא אחת לכך היא דין נחירה על ידי גוי. מהר"ם מרוטנבורג (ח"ג סי' ה, הובא ברא"ש יומא ח, יד) הביא דוגמא לאפשרות לאכול בשר עוף בשבת ויו"ט בלי איסור שחיטה על ידי כך שיאמרו לנכרי לנחור ויהיה רק איסור דרבנן.³⁸ מדבריו ברור שנחירת נכרי

33. אמנם מפשטי המקראות ניתן להבין שאין מושג של "נבלת עוף טהור", הן לדיני טומאה והן לאיסור אכילה, אך אין דעה כזו במשנה או בגמרא.

34. יש לעיין באופייה ומשמעותה של השחיטה המפורשת בעוף מן התורה, והיא שחיטת הציפור בטהרת המצורע (ויקרא יד, ה). שחיטה זו צריכה להיעשות על ידי כהן דווקא, ויש לעיין הן למ"ד שחיטת עוף מן התורה והן למ"ד אינה מן התורה האם שחיטה זו נידונה בכלים של שחיטת עוף חולין או של מליקה או שמדובר בדין אחר לגמרי. בפשטות השחיטה שם היא לשם קבלת הדם, בדומה לשאר שחיטת קדשים. רש"י חולין סב, ב כתב שציפורים טמאות פסולות לטהרת מצורע משום שכתוב "טהורות". בית הלוי (ח"ג סי' כו אות ד) כ' שבלאו הכי פסולות משום שלא שייכת בטמאה שחיטה. הקה"י (חולין סי' כה אות ה) כתב שי"ל שגם בעוף טמא חשיב שחיטה. ויל"ע לאור כל זה האם מדובר בשחיטה רגילה או בדין שונה לחלוטין.

35. אמנם בתוס' (צא, א ד"ה כמאן) משמע שבני נח נצטוו על הנחירה אך דחה את דבריהם הרש"ש שם שהרי גר תושב מותר בנבלה.

36. לכאורה יש מקום לתלות שאלה זו בשאלה מדוע מלכתחילה פטור העוף מן השחיטה.

37. נושא שזוקק דיון נפרד הוא דין נחירה בבן פקועה, עי' שטמ"ק ב"ק מא, א ובשו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' עא.

38. אגב, משמע קצת שפוסק להלכה כמ"ד אין שחיטה.

תועיל, אך יש מן הפוסקים שחלקו עליו, כמו המקור מים חיים (יו"ד סי' כא).³⁹ יש מקום לומר שהשיטה המכשירה נחירת-גוי לא רואה בכך מעשה-מתיר אלא רק צורה של המתה.⁴⁰

דוגמא נוספת שהובאה בכו"פ (פלתי סי' כז ס"ק ב) ובקה"י (חולין סי' י) היא דין מפרכסת, דהיינו בהמה שנעשה בה מעשה שחיטה אך עדיין לא יצאה נפשה.⁴¹ הכו"פ כ' שלמ"ד אין שחיטה מן התורה תהיה חומרא בדין מפרכסת, ששחיטת העוף לא תתיר את בשרו כשמפרכס. אמנם הנאות יעקב חלק על זה וכתב (בדעת הרשב"א) שנחירת העוף כשחיטת בהמה וממילא מתירה במפרכסת. וגם שאלה זו תלויה בחקירתנו.⁴²

יש מקום לחדד חקירה זו דרך שאלת המקור. מקור הדעה שאין שחיטה לעוף מן התורה מובא בגמרא (כז, ב) בפשטות באין חולק:

אמר רב יהודה משום ר' יצחק בן פנחס: אין שחיטה לעוף מן התורה, שנאמר: ושפך, בשפיכה בעלמא סגי.

עם זאת, נדמה שקיימת גם דעה אחרת שלפיה המקור איננו מ"ושפך" אלא פשוט מתוך שלא הוזכרה בתורה שחיטה בעוף (בדומה לדברי הרשב"א לעיל ביחס לחגבים). ולהשערה זו ישנן ראיות מספר:

א. לאורך הגמרא נעשים ניסיונות רבים להביא מקור לכך שיש שחיטה לעוף, ומשמע שיש צורך במקור כזה ושבליעדיו, באופן פשוט, לא תהיה שחיטה.

ב. בברייתא של ר"א הקפר (כח, א) משמע שאין שחיטה פשוט משום שאין מקור: "דתניא, ר"א הקפר ברבי אומר: מה ת"ל 'אך כאשר יאכל את הצבי וגו'?" וכי מה למדנו מצבי ואיל מעתה? הרי זה בא ללמד ונמצא למד, מקיש צבי ואיל לפסולי המוקדשין, מה פסולי המוקדשין בשחיטה אף

39. ראו: נאות יעקב סי' ז; קהלות יעקב סי' י.

40. אמנם יש מקום להתיר עכו"ם גם אם נאמר שיש צורך במתיר: א. ניתן לומר שעכו"ם הוא כשאר פסולי שחיטה שהותרו. ב. ייתכן שעכו"ם נחשב "בר נחירה". ועי' בשו"ת משנה הלכות (ח"ה סי' פז) שהביא דעת השואל שההיתר הוא משום שגוי הוא בר נחירה, והסיק שההיתר הוא משום שאין דין מעשה שחיטה אלא רק תוצאה של סימנים חתוכים להוציא מנבלה.

41. שאותו הביאה הגמ' לג, א הנ"ל כנ"מ בין שחיטת ישראל ונחירת עכו"ם.

42. אמנם לעיקר דין עוף מפרכס יש מקום לומר שבעוף אין הפירכוס חשוב כחיות, כפי שהעלה השטמ"ק ב"ק עז, א ד"ה וכן, ועי' תוס' חולין פד ושו"ת משיב דבר ח"ב סי' פט.

צבי ואיל בשחיטה, ועוף אין לו שחיטה מדברי תורה אלא מדברי סופרים".⁴³

ג. בחולין (ד, א) איתא שהכותים סבורים אולי שאין שחיטה לעוף מן התורה, ושם ברור בסוגיה שזה רק משום ששחיטת העוף לא כתובה בתורה.⁴⁴

ד. [בקידושין עא, א איתא שרבי פנחס אומר לתלמידיו שאין שחיטה לעוף מן התורה והם מעיינים בכך, ומשמע שהם בודקים ומגלים להפתעתם שאין מקור לכך בתורה (אמנם רש"י שם פירש אחרת)].

ה. לשון הירושלמי (נזיר ד, ו) היא "אין שחיטת העוף מחוורת מדבר תורה". מסתבר שלשתי האפשרויות הללו ביחס למקור הדין תהיה השפעה משמעותית על אופי המתיר. הדעה שלומדת מ"ושפך" סבורה שבתורה יש ציווי מפורש על המתיר של העוף,⁴⁵ אף שהוא שונה מדרך ההיתר של בהמה. אך מי שלומד מכך ששחיטה לא מוזכרת בתורה אין לו דין חיובי של מתיר אלא רק אופן הפקעה מידי נבלה.

שחיטת העוף ונחירה במדבר

דוגמה דומה נמצאת בגמרא בדף יז, א, כאשר לדעת רבי עקיבא מצוות שחיטת בהמה התחדשה רק בכניסה לארץ למרות שמפורש בתורה הרבה לפני כן שיש דין של איסור נבלה. הפתרון שנמצא שם הוא מושג ה"נחירה", דהיינו מעשה ההמתה אשר מוציא את הבהמה מידי נבלה למ"ד שאינה צריכה שחיטה. גם בסוגייתנו הזכרה הנחירה ביחס למ"ד שאין שחיטה לעוף מן התורה, והשאלה היא מהי משמעותה של נחירה זו והאם היא זהה לנחירה שהייתה במדבר לר"ע.

נראה שההשוואה לשיטת ר"ע במדבר תלויה במקורות הנ"ל. בשיטת ר"ע ברור שאין ציווי על נחירה (וברמב"ם שחיטה ד, יז נאמר שהנחירה הייתה "ככל הגויים") וממילא למ"ד שאין ציווי בעוף יש להשוות בין הדינים ואילו למ"ד מ"ושפך" יש מקום לחלק ביניהם.

השאלה המרכזית שנידונה בראשונים ביחס לנחירת העוף היא ההבדל הטכני שבינה ובין שחיטה. בדברי הרשב"א (כח, א ד"ה ואי) עולה שיש דין של חיתוך סימנים מן הצוואר, וההבדל משחיטה הוא רק ביחס לחמשת הפסולים, וכך הביא

43. שו"ר שכן דייק בספר מרבה חיים, ועיי"ש שהוכיח שהגמ' פה, א לא לומדת מ"ושפך". וכן דייק התפארת יעקב בהו"א.

44. וכן פירש"י שם ד"ה אין "דלא כתיבה זביחה בהדיא".

45. אף שמהניסוח "שפיכה בעלמא" משמע קצת אחרת.

בפירוש המאירי (כז, א ד"ה זה) ודחה. אמנם גם רש"י והמאירי סבורים שיש צורך בנחירה או בעיקור בסימנים דווקא.

ניתן להבין דברים אלו בפשטות אם יש דין חיובי של "שפיכה" בעוף. ההיגיון בכך הוא שהסימנים הם המקום שממנו יוצא דם הנפש וממילא דווקא בהם מתקיימת ה"שפיכה". ואכן רש"י (כח, א ד"ה לטהרה) כתב שצריך נחירה בסימנים "כדכתיב ושפך".⁴⁶

ממילא היינו מצפים למצוא הבדל בין דין זה ובין דין נחירה של ר"ע שבו ברור שאין מקור חיובי.⁴⁷ ואכן בהגהות מלא הרועים (שבת עה, א) כתב שנחירה לר"ע לא צריכה להיות דווקא בסימנים משום שלשיטתו "וזבחת" מלמד שעד כה לא נצטוו על זביחה,⁴⁸ בניגוד לנחירת העוף שצריכה להיות בסימנים משום שכתוב בה "ושפך".⁴⁹

אמנם למעשה שיטת רוב המפרשים (רעק"א בליקוטים יז, אמרי בינה טריפות ז) שגם הנחירה במדבר היא בסימנים, וממילא צ"ל שעצם ההפקעה מידי נבלה יכולה להיעשות רק ע"י סימנים (וממילא אין דין סימנים פושט את חקירתנו הנ"ל). אפשר להסביר זאת בכך שדווקא חיתוך הסימנים מבטא השתלטות אנושית על חיי הבהמה בניגוד לדרכי הריגה אחרות שרק גורמות למותה, וכדברי הרש"ר הירש (דברים יב, כא), ואכתי צ"ע.⁵⁰ ועל כל פנים יוצא מכאן שגם בסוגייתנו, שלכו"ע צריך נחירה, עדיין יש מקום לחקור אם זה משום דין שפיכה או רק הפקעה מדין נבלה כמו בדעת ר"ע.

ניתן אולי לסייע לתלייה של חקירתנו בשאלת המקור מתוך נפקא מינה נוספת שהובאה באחיעזר (ח"ב סי' ז אות ט), והיא מתאימה למה שנאמר לעיל. ביחס לאיסור שחיטת חולין בעזרה מביא האחיעזר שנחלקו התלמודים אם שייך

46. וכן מפורש בתוס' נזיר כט, א שצריך "להוציא הדם דרך הסימנים", וראו בקהלות יעקב סי' י.

47. הרש"ש בסוגיין הביא שבתוי"ט (ה, ג) איתא שנחירה היא לא במקום סימנים, והקשה שבראשונים בסוגיין ברור שנחירה היא בסימנים. נראה שהתוי"ט הבין שהנחירה בסוגיין שונה מנחירה רגילה.

48. וכ"כ הכלי חמדה בדעת הרמב"ם.

49. אמנם עי' בספר מרבה חיים שכתב שדווקא במדבר הייתה הנחירה מעשה היתר חשוב אך לאחר שהתחדשה שחיטה בבהמה הרי שנחירה העוף אינה מעשה חשוב. עוד צריך לדון בכך ששפיכה נאמרה ביחס לחיה ועוף לדעת ר"ע, ואולי יש לדחות שהוא מבין שזה רק תיאור בעלמא ולא הגדרה של מתיר.

50. אפשרות אחרת היא שהצורך בסימנים הוא משום ש"מן הצואר יצא דם הגוף יותר מבשאר מקומות" כפי שכתב החינוך תנא, ולא משום "מעשה שפיכה".

בנחירת העוֹף, לבבלי קיים בנחירת העוֹף ולירושלמי לא. ונראה שהדברים מתאימים למה שהבאנו לעיל בשם הירושלמי ששחיטת העוֹף "לא מחוורת מדבר תורה" (ובניגוד לבבלי כאן שאמר "נחירתו זו היא שחיטתו").

יש שחיטה לעוֹף מן התורה

מדברי הרמב"ם (שחיטה א, א) עולה שפוסק כמאן דאמר שיש שחיטה לעוֹף מן התורה.⁵¹ היה מקום לומר ששחיטת העוֹף, למ"ד שהיא מדאורייתא, היא לגמרי כשחיטת בהמה. אך כבר בגמ' עולה שקיים הבדל משמעותי בין השחיטות, בכך ששחיטת העוֹף היא בסימן אחד בלבד ולא בשניים כמו בבהמה.⁵² ממילא יש לשאול כיצד לנתח תופעה זו:

א. ניתן להבין שמצד מהותה ותכליתה של השחיטה אין שום הבדל בין בהמה ובין עוֹף, וההבדל הוא רק ביישום המעשי שנובע מהבדלי הטבעיים: חיותו של העוֹף קלושה יותר⁵³ ויוצאת בקלות יתירה ולכן די בשחיטת סימן אחד. בדומה לנוסח פסק הדין שמוכר לנו מימי המנדט הבריטי, "להיתלות עד צאת נשמתך", כך גם כאן יש דין "שחיטה עד צאת הנשמה" ורק שיעור יציאת הנשמה משתנה בפועל בין סוגי בעלי החיים. כך למשל מפורש במאירי (כז, א ד"ה סימן): "ירדה תורה לסוף חיותו של עוֹף שאף שחיטת הקנה מספיקתהו למות בלא צער".⁵⁴

51. אף שמדברי מהר"ם הנ"ל עולה ההיפך ובתוס' בכורות לב, ב (ד"ה פסק) משמע שההלכה אינה ברורה.

52. יש להעיר שלהלן לא התייחסתי לאפשרות שעולה מתוך דברי ר"א, שהדין המקורי הוא שחיטת סימן אחד, במליקת העוֹף, והפס' "זאת" מיעט בהמה לכך שתהיה בשני סימנים. ההבנה הפשוטה היא שהוא סבור שאין שחיטה לעוֹף מן התורה ואז אין לכך השלכה, אך אם הוא סבור שיש שחיטה לעוֹף מן התורה מסתבר שהוא חושב שסימן אחד בעוֹף נלמד ישירות ממליקה ורק בבהמה יש לימוד מיוחד לשני סימנים, וזה יכול לשנות את ההסתכלות על דין סימן אחד בעוֹף.

53. ניתן למצוא לכך מקורות רבים בראשונים ביחס לדיני טריפות. בעיקר בהו"א להחמיר (עי' רש"י נו, א ד"ה מתני') אך גם למסקנה להחמיר (עי' למשל בתורת הבית הקצר (בית ב שער ג דף מ:)) בעניין טריפות, וכן עולה מדברי הגמ' בעניין דרוסה. אמנם בב"י יו"ד כג הביא דעה בהקשר של דין שהייה שחיות העוֹף שקולה לחיות בהמה דקה, עיי"ש.

מקור נוסף הקשור לענייננו הוא שיטת הרמב"ם (מלכים ט, יא) שבן נח לא הוזהר על אבר מן החי של עוֹף. צריך לבחון את דין אבר מן החי בעוֹף ומחלוקת ר"מ ורבנן בעניין. בגמ' כח, א משמע שהמוקד הוא שיעור הוצאת החיות, משום שהגמ' שם מציעה לחלק בין שחיטה שבה צריך דווקא וושט ובין מליקה שבה די בקנה משום שכבר השדרה

ב. אפשרות אחרת היא שעצם הדרישה ההלכתית בעוף שונה ונמוכה יותר, וצריך יהיה לברר מדוע.⁵⁵

נ"מ לשאלה זו ניתן למצוא ביחס לדין אבר מן החי במפרכסת. בגמ' קכא, ב מובאת דעת חזקיה שבהמה שנשחטה אין בה דין אבר מן החי אפי' כשמפרכסת (ואפי' לבני נח). אך רעק"א שם הקשה שבגמ' קב, ב נראה ששחיטה אינה מתירה עוף מדין אבר מן החי לבני נח. וביאר החזו"א (חולין סי' ריד דף קכא, ב ד"ה שם שחט בה) שגם חזקיה מודה ששחיטת סימן אחד בעוף אינה נוטלת את חיותו של העוף, למרות שמתירה אותו,⁵⁶ וכדבריו כתב גם האחיעזר (ח"ב יו"ד סי' ח).⁵⁷ מדבריהם עולה כי שחיטת סימן אחד כלל לא מוציאה את חיותו של העוף,⁵⁸ ולמרות זאת היא מצליחה להכשיר אותו.⁵⁹

והמפרקת הוציאה את החיות. אמנם יש להעיר שזה דווקא המהלך של הסתמא המאוחר, ואילו הסתמא המוקדם סבור היה שא"א לחלק ולכן נשאר בתיובתא. ועי' ברשב"א (שם) שכתב שאין מחלוקת והתיובתא היא רק ביחס למליקה.

55. מובן ששאלה זו תלויה גם בעיקר דין שיעור הסימנים בבהמה - האם מדובר בשיעור של יציאת הנשמה, או בשיעור עצמי של מעשה השחיטה. עיין בשו"ת בן פורת ח"א סי' ד אות א שהביא חקירה ומחלוקות אמוראים האם השחיטה היא הוצאת חיות או פעולה אחרת, בין השאר סביב הוויכוח בין אביי ורבא בגמ' כט, א כאשר לרבא ייתכן מצב שבו יש שחיטה כשרה בחצי קנה למרות שהחיות לא יצאה ואפילו אינה טריפה.

56. וה"ג ששחיטת שני סימנים אכן תתיר אותו מדין אבר מן החי לחזקיה.

57. ועי' בעניין זה במשיב דבר ח"ב סי' פט שדן אם סימן אחד מוציא את חיות העוף ותלה בשאלה זו את המחלוקת האם יש דין שהייה בין שני סימנים בעולת העוף. ועי' בהערה לקמן על הריטב"א כ, ב ד"ה תקשי. שוב ראיתי שבספר נחלת יעקב (פסחים עג, א) כתב בפשטות שאם שוחט עוף ע"י רוב הגרגרת אין מוציא אותו מדין אבר מן החי לבני נח משום שעדיין נחשב חי כי אין זה מעשה נבלה אלא רק מעשה טריפה.

יש להעיר שלעומת זאת רבים כתבו שבעוף לכו"ע אין איסור במפרכסת, כנזכר לעיל.

58. עפ"י הגמ' כט, א משמע שלחד מ"ד בשחיטת חצי קנה בעוף הוא נהיה כשר למרות שאינו טריפה כלל ויכול לחיות, וכבר העיר החת"ס שם שיכול "להרבות ימים כחול", ועי' אר"ש (ג, יג) ותבואות שור (כא סק"ד).

59. נ"מ נוספת שתחדד את השאלה ניתן למצוא בדברי הצ"ח (כח, א). הוא דן באפשרות ששחיטת עוף טריפה תטהר אותו מידי נבלה רק בשחיטה שני סימנים, משום שילפינן דין זה בק"ו מבהמה וצריך לומר "דיו". ונראה ששאלה זו תלויה בחקירה דידן, דאם יש כאן מעשה בעל משמעות הלכתית שונה ממילא יש מקום להעלות את האפשרות הנ"ל, אך אם מדובר באותה פעולה שרק היישום שלה בעוף שונה, ממילא אחד בעוף כשניים בבהמה לכל דבר. (ועי' עוד בעניין זה בקרן אורה זבחים סט, ב ד"ה ובשבת)

נראה שניתן ללמוד רבות על חקירתנו מתוך התבוננות במקורות השונים שהובאו לדין שחיטת העוף. בגמרא (כז, ב) אפשר למצוא שלושה מקורות לכך:⁶⁰

א. דתניא: 'זאת תורת הבהמה והעוף'... באיזו תורה שוותה בהמה לעוף ועוף לבהמה? לומר לך: מה בהמה בשחיטה, אף עוף בשחיטה, אי מה להלן ברוב שנים, אף כאן ברוב שנים? ת"ל: זאת.

ב. תני בר קפרא: זאת תורת הבהמה והעוף, הטיל הכתוב לעוף בין בהמה לדגים, לחייבו בשני סימנין אי אפשר - שכבר הוקש לדגים, לפוטרו בלא כלום אי אפשר - שכבר הוקש לבהמה, הא כיצד? הכשרו בסימן אחד.⁶¹

ג. דתניא, רבי אומר: וזבחת כאשר צויתך - מלמד שנצטוו משה על הושט ועל הקנה, ועל רוב אחד בעוף ועל רוב שנים בבהמה.

ברמב"ם (שחיטה א, א) ניתן למצוא מקור נוסף:

ובעוף הוא אומר אשר יצוד ציד חיה או עוף וגו' ושפך את דמו מלמד ששפיכת דם העוף כשפיכת דם החיה.

מדברי הרמב"ם נראה בבירור שקיימת השוואה גמורה בין שחיטת העוף ובין שחיטת חיה ובהמה, ובהמשך דבריו הוא אכן כותב "והלכות שחיטה בכולן אחת הן".⁶² גם כאשר הוא מזכיר (בהלכה ט) את העובדה שבעוף די בסימן אחד, אין הוא מביא לכך מקור. כך עולה גם מהמקור הראשון של הגמרא, שעניינו הוא "באיזו תורה שוותה בהמה לעוף", וניתן להבין בו שהמיעוט לסימן אחד הוא טכני. מאידך, לפי הדעה שמדובר בהלמ"מ יש יותר מקום להבין שיש הבדל מהותי בין הדינים.

60. הפמ"ג בפתיחה להלכות שחיטה חקר האם בעוף יש גם מצוות עשה של שחיטה. ניתן לתלות זאת במקורות השונים - "זאת התורה" זה פסוק שמוזכר בהקשר של דיני נבלה, ולעומת זאת "כאשר צויתך" זה הפסוק של מצוות שחיטה. למסקנה הסיק הפמ"ג שיש מצווה גם בעוף, אך הדברי יציב יו"ד סי' א אות ד נוטה לומר (בשם אחרונים) שאין מצווה בעוף.

61. יש להעיר שזה לא מתייחס בהכרח לשחיטה, ואולי זה מקור כללי גם לנחירה בסימן אחד, דאל"כ קשה מנ"ל שנחירת העוף בסימן אחד. וכך העיר הצל"ח. גם הרמב"ן כתב כך, ובניגוד לדעת התוס'. ואפשר שנחלקו במהות נחירת העוף האם היא מתיר חלקי שיכול גם הוא להיות "בין בהמה לדג" או שמא הוא דין אחר ולכן למ"ד שאין שחיטה אין מקום לדרשה זו.

62. ומפרש הכס"מ שם הלכה ב: "דבכלהו בעינן דניפוק חיותיה, וכך יוצא בעוף בסימן אחד כמו בבהמה בשני סימנין".

נתבונן כעת במקור השני, שמציב את העוף בין הבהמה והדגים.⁶³ משמעותו של מקור זה תלויה בהסבר המפרשים השונים להמשך דברי הגמרא:

דרש עובר גלילאה: בהמה שנבראת מן היבשה - הכשרה בשני סימנים, דגים שנבראו מן המים - הכשירן בולא כלום, עוף שנברא מן הרקק - הכשרו בסימן אחד. אמר רב שמואל קפוטקאה: תדע, שהרי עופות יש להן קשקשת ברגליהם כדגים.

מדוע מקום הבריאה של בעלי החיים משפיע על אופי המתיר שלהם? רש"י (ד"ה מן) כותב שמה שנברא מן היבשה "יש לו חיות בריא וחזק", ומשום כך הוא צריך שחיטה בשני סימנים, ואילו מה שנברא מן המים אין לו חיות ומה שנברא מן הרקק יש לו חיות מועטת. וכך שיטת רש"י נו, א ד"ה מתני' ותוס' פד, א ד"ה בעינן, שדי בסימן אחד כי "זוטר חיותיה".⁶⁵⁶⁴ לעומת זאת, במהרש"א על אתר מבואר שהאדמה היא חומר גס יותר מהמים ולכן היא צריכה זיכוך גדול יותר כדי להתירה באכילה. גם הכלי יקר (ויקרא יא, מה) כתב שהשחיטה אמורה "להסיר טומאת העפרורית שבבהמה" ולכן נדרשת פחות בעופות. עולה מדבריהם שאופי המתיר בעוף שונה מן הבהמה ולא מדובר רק בחילוק טכני של שיעור הוצאת החיות.⁶⁶

63. מסברה אפשר היה להבין שנקודה זו תלויה בהבנת מהות דין דגים: אם עניינו של דין דגים הוא שאין בהם חיות משמעותית ולכן אין בהם שום דין של מתיר, הרי שבעופות יש "חצי חיות" וממילא הם צריכים רק "חצי שחיטה", אך אין שוני מהותי באופי השחיטה. אך אם הדגים צריכים היתר בעל אופי אחר של אסיפה, הרי שמסתבר שהיתר של העוף הוא היתר בעל אופי שונה מהותית מהיתר השחיטה. מאידך, דווקא ניתן לומר שיש צורך בהיתר אסיפה ואופיו נובע מכך שהדגים כבר באסיפה מתים (כדברי הזוהר), וממילא כל בעל חי צריך מתיר כשיעור המתתור- דגים באסיפה, ועוף בסימן אחד.

64. ועי' ריטב"א כ, ב ד"ה תקשי, שהביא את שיטת רש"י שם שחיותו של העוף יוצאת בסימן אחד וחלק עליו. נראה שזו מחלוקת כללית בדין שיעור השחיטה (גם בבהמה): לרש"י השחיטה מוציאה רמה מסוימת של חיות, ואח"כ אמנם אינו נבלה אך כבר אינו חי וא"א כבר להוסיף בו הכשר (כגון מליקה), ואילו לריטב"א השחיטה היא שיעור נפרד שאינו קשור להוצאת חיות כלשהי.

65. תיאורטית אפשר להבין שהיחודיות של העוף היא החיות הקלושה אך משום כך יש הבדל מהותי בשחיטה, אך נראה שאין זה כך משום שחיותו של העוף מספיקה לדיני דם ואבר מן החי ולכן מסתבר שמצד החיות החילוק הוא רק טכני בשיעור הנדרש להוצאת נשמה.

66. יש להעיר שבהמשך הסוגיה מובאת דעה שהעוף נברא מן המים ורק הובא אחר כך אל האדם. ניתן להבין שדעה זו אינה קשורה כלל ובכלל לומדת שחיטת העוף מהלמ"מ וכדו'. אפשר גם להבין שלפי דעה זו אכן שחיטת העוף היא מדרבנן בלבד (אולי משום שהובא

למהות היחס שבין שחיטת העוף ושחיטת הבהמה יכולות להיות מספר השלכות הלכתיות ביחס לשחיטת העוף. הדוגמא הבולטת ביותר היא שיעור השחיטה לכתחילה. במשנה (כז, א) נאמר: "השוחט אחד בעוף ושנים בבהמה שחיטתו כשרה". ולפי ההבנה הראשונה בגמרא שם כוונת המשנה היא שלכתחילה יש לשחוט שניים גם בעוף ורק בדיעבד שחיטת סימן אחד כשרה. רש"י (ד"ה אחד) כותב שמדובר רק בדין דרבנן, שמא לא ישחט רוב סימן, אך בדברי הרמב"ם (שחיטה א, ט) משמע אחרת:

וכמה הוא שיעור השחיטה שני הסימנין שהן הקנה והושט השחיטה המעולה שיחתכו שניהן בין בבהמה בין בעוף, ולזה יתכוין השוחט, ואם שחט רוב אחד מהן בעוף ורוב השנים בבהמה ובחיה שחיטתו כשרה.

מדברי הרמב"ם משמע שמדובר בדין דאורייתא,⁶⁷ ואפשר שלדעתו עיקר דין השחיטה זהה והוא מתייחס לשני הסימנים, ואילו השיעור בדיעבד הוא שישחט עד שתצא חיותו וזה מתקיים בצורה שונה בבהמה ובעוף. כעין זה עולה גם באפשרות הראשונה ברמב"ן (כז, א ד"ה השוחט):

שמצות שחיטה על שנים שלמים בין בעוף בין בבהמה דהכי אגמריה רחמנא למשה למשחט שנים, ורובו של אחד בעוף ושל שנים בבהמה ככולן.

נראה שהכוונה היא שדין השחיטה זהה, ודין רובו ככולו עניינו שאם שחט שיעור יציאת נשמה נחשב בדיעבד כאילו שחט כולו, ושיעור זה משתנה בין בהמה ועוף. ובכסף משנה (שחיטה א, א) מפורש שהרמב"ם פסק כך דווקא לשיטתו במקור הדברים, ששחיטת העוף הוקשה לשחיטת בהמה וחיה, ואילו לפי הדעה שהעוף נמצא בין הבהמה ובין הדגים גם לכתחילה לא יהיה צורך בשני סימנים.⁶⁸

אל האדם), ומעיקר הדין העוף הוא כדגים שנבראו מן המים. אמנם אפשר גם להבין שזהו הסבר חליפי לחיוב שחיטת העוף מדאורייתא, ולפי"ז חיוב השחיטה בעוף נובע מטעם שונה מהותית מחיוב השחיטה בבהמה. אמנם אי אפשר לומר שלעוף אין חיות כלל (בדומה לדגים) שהרי יש בו אבר מן החי ואיסור דם, וכן א"א לומר שעצם האסיפה ממיתה אותו.

67. ניתן להעיר שמהתוס' בנדה סו, ב עולה שאין מושג של לכתחילה במכשיר, אך נראה שהרמב"ם חולק על זה או שסובר ששחיטה היא לא מכשיר, ואולי דין הלכתחילה הוא מצד מצוות שחיטה ואילו הדין בדיעבד הוא מצד ההכשר.

68. אמנם יש להעיר שברמב"ן משמע שמדבר לפי המקור של הלמ"מ, "דהכי אגמריה רחמנא למשה", ועכ"פ אין הוא מזכיר את המקור שהעוף בין הבהמה והדגים.

דיון מפורש בעניין זה נמצא בגמרא (כ, א-כ, ב) ביחס לדין עיקור סימנים:⁶⁹

אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: הא דתני רמי בר יחזקאל אין עיקור סימנין בעוף, לא אמרן אלא למ"ד: אין שחיטה לעוף מן התורה, אבל למ"ד: יש שחיטה לעוף מן התורה, יש עיקור.

אמר ליה אדרבה, איפכא מסתברא! למאן דאמר: יש שחיטה לעוף מן התורה, איכא למימר דהכי אגמריה דאין עיקור, ואפי' למאן דאמר כבהמה, לענין עיקור לא ליהוי כבהמה;

אלא למ"ד: אין שחיטה לעוף מן התורה אלא מדברי סופרים, מהיכא גמירי לה? מבהמה, כולה מילתא כבהמה.

אין אנו עוסקים כאן בדין עיקור, ולענייננו חשוב רק היחס שבין שחיטת העוף ובין שחיטת הבהמה. בעניין זה יש להתייחס לשני דברים: א. עצם הדיון האם יש עיקור סימנים בעוף יכול ללמד על מחלוקת בשאלה האם שחיטת העוף זהה בעיקרה לשחיטת בהמה (מלבד שיעור הסימנים). ב. בלשון הגמרא נרמז, וכך מפרש רש"י, שיש מחלוקת בין שתי דרכי הלימוד של שחיטת העוף - "דהכי אגמריה", הלמ"מ שיכולה להיות שונה מהותית משחיטת בהמה, ו"כבהמה", לימוד מהיקש לבהמה שבפשטות אמור להשוות את הדינים. נראה שיש כאן בסיס לשחיטת הכס"מ שהבין שזו אכן מחלוקת ולא סתם לימודים שונים.⁷⁰

סיכום

לאורך המאמר עסקנו באופי המתיר הנדרש (אם בכלל) במינים השונים של בעלי החיים. בכל אחד מהמינים הראינו שיטות וגוונים שונים בשאלה האם יש בו דין שחיטה (או מקביל לשחיטה) או שיש בו מעשה מתיר בעל אופי שונה (אם בכלל).

סוגיות אלו עוסקות לכאורה בפריפריה של דיני שחיטה, וגם חלק מהמקורות שנדרשנו אליהם הגיעו ממחוזות שאינם לבו של עולם העיון ההלכתי. עם זאת, דווקא בסוגיות הללו מתבררות שאלות יסוד ביחס לעולם השחיטה: האם השחיטה היא דין מחודש ביחס לבהמה או ביטוי לדין כללי יותר שקיים בכל בעלי

69. דהיינו סימנים שנעקרו ממקומם ונשחטו מחוץ לצוואר.

70. למסקנת הגמרא גם מי שלומד מבהמה יכול להתיר עיקור, ויש לדון מהי משמעות הדבר - האם לכו"ע יש הבדל מהותי בין עוף לבהמה, או (יותר סביר) שדין עיקור סימנים הינו פרט טכני שלא פוסל בעוף, והדבר תלוי באופי דין עיקור ואכמ"ל.

החיים? האם חיתוך הסימנים הוא רק פרט בהלכות שחיטה או עיקרון בסיסי יותר שקיים גם בנחירה? אין בדברינו לעיל הכרעות ברורות בשאלות אלו, אך יש בהם כדי להעלות ולחדד אותן.

בדומה לדין הדגים והחגבים, גם בנוגע לעוף יש מקום להתלבט אם באופן בסיסי חל עליו חיוב שחיטה זהה לזה של הבהמות, או שמא מדובר בדין בעל אופי שונה, ו'שחיטה' במובנה הרגיל אינה קיימת. תפיסה זו מחזקת את האפשרות לייצר הבחנה מהותית בין סוגים שונים של חיים, כאשר דווקא הבהמה נתפסת כבעל חיים במובן המלא, אשר יש חובה להוציא את כל חיותו באמצעות שחיטה, ולעומתה העוף זוקק פעולה סמלית יותר, ואילו הדגים והחגבים נמצאים על התפר שבין עולם הצומח לעולם החי, אולי בשל היותם בעלי דם קר המחשיב אותם כחלק מסביבת הגידול שלהם.

גישה זו כלפי דרגות החיים עשויה להיות בעלת משמעות רחבה יותר, כגון ביחס לסוגיית הצמחונות: האם יש מקום להבחין בין מעמדה המוסרי של בהמה לבין מעמדם של עופות ודגים? מלבד צמחונות וטבעונות קיימת בעולם גישה רווחת הנקראת "פסקטריאניזם", הגורסת הימנעות מאכילת בהמה ועוף תוך הסתפקות בדגים בלבד (בנוסף על מזון צמחי). לאור דברינו יש מקום לחזק הבחנה זו בין סוגי בעלי החיים, ואולי אף להציע הבחנה בין בשר בהמה לבשר העוף.